

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

V. ULUSLARARASI
ŞEYH ŞA'BAN-I VELÎ SEMPOZYUMU
-EŞ'ARÎLİK-

04-06 MAYIS 2018

Kastamonu Üniversitesi
V. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Velî Sempozyumu
(Eş'arîlik)

EDİTÖRLER:

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AYKAÇ
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz ÇUHADAR
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZDEMİR
Arş. Gör. Erhan Salih FİDAN
Arş. Gör. Yusuf KOÇAK

ISBN: 978-605-4697-18-2

19 Ekim 2018, Kastamonu

Baskı: Kastamonu Üniversitesi Matbaası

Eserde yayımlanan bildiri metinlerinde ileri sürülen görüşlerin ilmî ve hukukî sorumluluğu bildiri sahiplerine aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.
Her hakkı saklıdır.

HANEFÎ LİTERATÜRDE EBU'L-HASAN EL-EŞ'ÂRÎ ELEŞTİRİSİ

*Prof. Dr. Sıddık KORKMAZ**

Giriş

Hanefî literatürde yer alan Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî eleştirileri konusu çok kolay bir şekilde Mâtürîdîlik ve Eş'arîlik arasındaki farklar meselesine kadar uzanabilecek yapıdadır. Konunun sınırlarını bu kadar genişletmek bir tebliğ metni ya da makale sınırlarını aşıp daha uzun soluklu bir çalışma yapılmasını gerekli kılacaktır. Hem müracaat edilecek kaynakların seçimi hem de ele alınacak konuların tespiti açısından elimizden geldiğince makâlât ve kelâm eserlerinde yer alan Eş'ârî'nin şahsına yönelik olan eleştirilerle sınırlı kalmayı tercih ettik.¹ Bununla birlikte Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin eserinde konu ile ilgili oldukça malzemenin bulunduğunu ancak bunlar arasına dalmanın çalışmanın hacmini ciddi anlamda aşacağını görerek göz ardı ettiğimizi belirtmemiz gerekmektedir.² Değinmemiz gereken bir başka husus ise Hanefî-Mâtürîdî makâlât geleneğini ortaya koyan derli toplu ve yeterli bir çalışmanın bulunmadığıdır. Yapıldığı iddia edilen çalışmalar ya yetersiz kalmakta ya da söz konusu metinlerin açık ve seçik bir şekilde listesini vermemektedir. Bu sebeple elinizdeki çalışmanın çoğunlukla Pezdevî'nin itiraz ve görüşleri ile sınırlı kaldığını söylemek mümkündür.

Hanefî gelenekte yer alan makalat türü eserlerdeki Eş'ârî eleştirilerinin aslında çok da fazla yer almadığı görülmektedir. Bunun sebebi Eş'ârî kelâmı ve takipçilerinin de Ehl-i Sünnet içerisinde telakki edilmesi olabilir. Bu iki mezhep arasındaki ilişkilerin ele alındığı çalışmalarda özellikle Hanefîlerin gündemi belirleyici ve etkin rol aldıkları, bunlara karşılık Eş'ârîlerin onlardan sonra incelenen konular hakkında görüş belirttiği ve edilgen bir konumda oldukları gibi tespitler bulunmaktadır.³ Eş'ârî'den başlamak üzere devam edip süregelen geleneğin ele almış olduğu konular ve bu konularda fikir değişikliklerinin olduğu ve yeni izahların yapıldığı muhakkaktır. Sadece Eş'ârî'nin şahsında yapılan eleştirileri ise ilahiyat konularından başlamak üzere aşağıdaki gibi tasnif etmek mümkündür.

1. Allah'ın Fiilleri

İlahiyat konuları başlığı altında incelenen hususlar Allah'ın Kelâm'ı, sıfatlar meselesinin problemleri alanlarından birisi olan tekvin (yaratma) ve Allah'ın kudreti bahislerinden oluşmaktadır. Bu konulardan birincisi de, Eş'ârî sonrası dönemde Mutezile ile Ashabu'l-Hadîs ya da Hanbelîler arasında "halku'l-kur'ân" adı altında büyük tartışmaya sebep olan Allah'ın kelâm'ı (Kelâmullah) meselesidir.

1.a. Allah'ın Konuşması (Kelâmullah) Allah'ın kelâmının (konuşmasının) mahiyeti hakkında Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî, İbnu'r-Râvendî ile aynı kanaattedir ve şu görüştedir: İnsanın

* Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi,

¹ Bu çerçevede incelenen eserler kaynakçada yer almakla beraber çokça kullanılanları şu metinlerden oluşmaktadır: en-Nesefî Ebû Mutî' Mekhûl b. Fazl (318/930), *Kitâbu'r-Red ale'l-Bid'a'*, thk., Marie Bernand, Annales Islamogiques, 1980, (16/39-126); Pezdevî, Ebu Yusr Muhammed (493/1099), *Ehl-i Sünnet Akaidi*, trc. Şerafeddin Gölcük, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1988; el-İrâkî, Ebû Muhammed Osman b. Abdullah b. el-Hasen (Hicrî VI. asır sonrası), *el-Fıraku'l-Müfterika beyne ehli'z-Zeyğ ve'z-Zendaka*, nşr. Yaşar Kutluay, Ankara, 1961; Beyâzîzâde Ahmed Efendî (1098/1687), *İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin İtikadi Görüşleri (Usulü'l-münife li'l-imam Ebu Hanife)*, trc. İlyas Çelebi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1996. Bununla beraber en çok malzemeye Pezdevî'nin eserinde rastlanılmış ve çalışma bir bakıma bu müellifin ekseninde gelişmiştir.

² Bkz., en-Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed (508/1115), *Tebşiratu'l-Edille fi Usûli'd-Dîn*, thk. Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003, 14, 37, 38, 42 vd.

³ Kalaycı, Mehmet, *Tarihsel Süreçte Eşarîlik ve Maturîdîlik İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013, s. 299.

kelâm'ı, kalbiyle kaim ve lisaniyla söylediğidir. Bu, Kelâm'ın ifadesidir, fakat bizzat Kelâm'ın (sıfat olarak) kendisi değildir. Buna mecaz olarak kelâm denir. Keza o, var olan şeyin nasıl ki görünmesi mümkünse işitilmesi de mümkündür.⁴ Yani anlaşıldığı kadarıyla Allah'ın kelâmı kendi zâtının bir parçası olmaktadır. Bu görüşü Pezdevî'nin iddiasına göre, Eş'arî'den sonra gelen takipçileri de savunmuşlardır.⁵

Eş'arî'nin bu görüşü özellikle Pezdevî tarafından tenkit edilmiştir. Ona göre bu anlayışın yanlış olduğu açıktır. Çünkü kalple bir şeyi düşünme hali kelâmın zıddı olup insanın vasfıdır. Bu sükût halidir. Bu halde olan kimseye sükût eden, konuşmayan kimse denir. Bunun kelâm olmadığı ortadadır. Söz konusu kimsede kelâm sıfatı vardır, ama o bir an için düşünmekte, konuşmamaktadır. Böyle bir kimse için kelâm sıfatı yoktur denilemez. Onda bu sıfat vardır ama konuşmamaktadır. Bu örnekte olduğu gibi Allah'ın zâtındaki kelâm ile konuştuğu kelâm birbirinden farklıdır. Kur'an-ı Kerîm'deki nâsih ve mensûh gibi konular ise sadece hükümde vakidir, kelâmında değildir.⁶

Eş'arî'nin görüşünü tenkit etmek üzere Pezdevî bir kısım Sünnet ve Cemaat Ehli'nin şu görüşte olduğunu belirtir: Okuyucunun okuması esnasında Allah'ın kelâmını işittirmesi imkân dâhilindedir. Bu takdirde aynı anda hem Allah'ın kelâmını hem de konuşanın sözüne şahitlik edilmiş olur. Zira Allah'ın kelâmı bâkîdir. Okuyucunun okuması halinde onu işitmek de mümkündür. Bu Hz. Musa'nın işitmesinin aksine olarak, Eş'arî'nin görüşünden birisidir. Çünkü o (Musa), beşerden bir vasıta olmaksızın Allah'ın kelâmını işitmiştir. Biz insan sözünü bir araçla işitiriz. Bu takdirde onunla (Hz. Muhammed) bizim aramızda fark vardır. Burada insan kelâmı Allah kelâmına muhaliftir. Zira insan kelâmı bir başkasından işitildiği zaman bu şekilde işitilmez, ama birinci tarz üzere yani vasıtayla işitilir. Zira insan sözü araz olup baki değildir, sürekli kalmaz.⁷

Pezdevî, şu şekilde bir soru ile konuyu açmaya çalışır: “Allah'ın ezeli olarak mütekellim olduğunu söylediğiniz gibi, O'nun ezeli olarak konuşturucu olduğunu da söyler misiniz?” Bu soruya verdiği cevap Eş'arî'yi de kapsayacak şekilde bir kısım Sünnet ve Cemaat Ehli adına şöyledir: “Allah ezeli olarak konuşan olduğu gibi aynı zamanda konuşturandır.”⁸

Hülâsa Kelâmullah konusunda Eş'arî, Allah'ın kendi zâtının bir parçası olarak görürken, Hanefî kanat, anlam itibariyle Allah'ın sıfatı, ses ve harfler itibariyle de kulun sıfatı olduğu sonucuna ulaşmıştır denilebilir. Matürîdî kelâmındaki kelam-ı nefsi ve kelam-ı lafzî kavramları, bu ayrımı anlatmak üzere geliştirilmiştir.

1. b. Allah'ın Yaratması (Tekvin)

Tekvin konusunda Eş'arî ve takipçilerinin çoğunlukla Mutezile'nin görüşlerini savunduğu ileri sürülür. Bu iki kesime göre Fiilî sıfatlar Allah'ın zâtî sıfatlarından değildir. Fiil ve meful bir olarak kabul edilir. Hanefiler ise fiilin mefulden başka ve ayrı olduğunu savunmaktadırlar. Sadece fiilî sıfatlar konusunda yukarıdaki görüşü benimseyen Eş'arîlerin ilim, hayat gibi zatî sıfatlar konusunda Hanefî-Mâtürîdîlerle aynı görüşte olduğu ifade edilir.⁹

Pezdevî'ye göre Eş'arî'nin görüşlerinin en hatalısı tekvin konusunda olan açıklamalarıdır. Çünkü Eş'arî'ye göre tekvin ve mükevven birdir. Yaşanan hayatta fiil mefulün

⁴ es-Sâbûnî, Ebû Muhammed Nuruddin Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr (580/1184), *Mâtürîdiyye Akaidi*, trc. Bekir Topaloğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1982, s. 89.

⁵ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 89.

⁶ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 89.

⁷ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 94.

⁸ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 98-99.

⁹ “Mutezile, (çoğunluğu) şu inançtadır: Allah'ın diğer sıfatları olmadığı gibi söz konusu sıfatları da yoktur. Onlar icad ve mevcud birdir, aynı şekilde rahmet ve merhum (rahmet edilen) da birdir, demişlerdir.” Bkz. Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 99-100.

kendisidir. Zira insanın fiili yaşadığı işin kendisidir. İnsan mutlak mefulün kaynağıdır. Bu durum gâibte de aynıdır. Orada da meful filin kendisidir. Çünkü kırılan olmaksızın kırma, vurulan olmaksızın vurma gibi, mevcûd olmaksızın îcâd mümkün değildir. Bu durumda îcâdın kıdemi kabul edilse, mevcûdatın (varlıkların) kıdemi de kabul edilmiş olur. Bu ise Tevhid'e aykırıdır. Şu halde îcâdın kıdemi görüşü mümkün değildir. Eş'arîler îcâdın (var etme) hudûsunu (sonradan olmasını) kabul etmemektedir. O zaman zorunlu olarak, îcâd ile mevcûd aynı olacaktır. Hâlbuki Allah îcâda kudreti olmakla vasıflanmıştır. İcâd kadîm olsa, onun üzerine kudreti olmakla vasıflanmazdı. Bu takdirde kudret inancı da batıl olurdu. Tıpkı şöyle denemeyeceği gibi: "O kelâmla kâdirdir, ama işitmeye ve görmeye gücü yetmez." Bütün bunlar göstermektedir ki; îcâd kadim değildir. İcâd kadim olmayınca O'nun sıfatı da olamaz.¹⁰ Aynı şekilde Eş'arî'ye göre Allah yarattığı anda hâlık olmaktadır. Fakat bu onunla kaim olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim mabûd olması da yarattığı ve kullarını yaratmasından sonradır. O'nun mabûd olması kendinde kaim bir sıfattan dolayı değil, başkasında bulunan bir manadan dolayıdır. Pezdevî bu tarz bir düşüncenin hata olmadığını ama Eş'arîlerin şüphelerinden kaynaklandığını ifade ederek onları tenkit eder.¹¹

Eş'arî ve taraftarlarına eleştirilerini sürüden Pezdevî; "Sünnet ve Cemaat Ehli şu inançtadır" diyerek, tekvîn ve îcâdın, hâdis olmayan Allah'ın sıfatı olduğunu vurgular. Bu sıfatın ilim ve kudret gibi ezeli olduğunu bildirir. Mükevven (yaradılan) ve mevcûdun (var olma) tekvin'den başka olduğunu, aynı şekilde tahlîk ve halk'ın hâdis olmayan, Allah'ın ezeli sıfatı olduğunu belirtir. Ona göre halk (yaratma) mahlûktan (yaratılan) başkadır. Rahmet, ihsan, rızık ve mağfiret gibi bütün fiil sıfatları Allah'ındır.¹²

Sünnet ve Cemaat Ehline göre diye arz ettiği görüşlerini savunan Pezdevî'ye göre halk ve tekvin ezeli olup hâdis değildir. Mükevven ve mahlûk sonradan meydana gelmiştir. Tekvin mükevvenenden öncedir. Allah Teâlâ bütün sıfatlarıyla kadim olduğu gibi tekvin ve îcâdıyla da kadimdir. Pezdevî'ye göre bu konu Eş'arî'nin eserler kaleme aldığı büyük bir meseledir. Kendisi bu konuya hasredilmiş, Eş'arî'nin eserlerinden olan defter büyüklüğünde birisini gördüğünü ifade eder. Bu eserde, Hadis Ehlinde bir topluluk için (bu konunun) önemli olduğunu zikretmektedir.¹³ Ayrıca bu meseleyi Şeyh Ebû Mansur Mâtürîdî, Mutezile ile birlikte ele almış, Sünnet ve Cemaat Ehli'nin mezhebini; îcâd mevcûddan başkadır, îcâd hâdis değildir, ama ezeldir diyerek düzeltmiştir. Pezdevî'ye göre o, Eş'arî'den daha üstündür. Ebû Hanîfe ve ashabının mezhebi de budur.¹⁴

Tekvin konusunda Pezdevî, Sünnet ve Cemaat Ehli'nin inancının izah ettiği şekilde olduğunu ifade eder ve şu ayete dayandıklarını ileri sürer: "*Oysa ben onları ne göklerin ne yerin yaratılmasında ve ne de kendilerinin yaratılmasında hazır bulundurdum.*"¹⁵ Ona göre özetle, yaratma ve yaratılan ayrılmıştır. Tekvin, yaratıktan başka olan Allah'ın sıfatıdır ve Eş'arîlere rağmen Allah'ın kadim bir sıfatıdır.¹⁶

Bu meseleyi ele alan Hanefî gelenekten olan es-Sâbûnî de, Eş'arî'nin, tekvin ve mükevvenin aynı olduğunu kabul ettiğini ileri sürer.¹⁷ Kendisi bu görüşü kabul etmeyerek, Allah'ın zâtı ile birlikte kelâmının ve sıfatının da ezeli olduğunu savunur.¹⁸ Ona göre şayet

¹⁰ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 101.

¹¹ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 102.

¹² Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 99.

¹³ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 100-101.

¹⁴ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 101.

¹⁵ Kehf, 18/51.

¹⁶ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 104,106.

¹⁷ es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, s. 92.

¹⁸ "Doğru olan bizim söylediğimizdir. Çünkü Cenâb-ı Hak "O, Allah'tır, yaratandır (el-Haşr, 59/24). Mealindeki ayetinde kendi zâtını yaratıcı olmakla vasıflandırmıştır. Şüphe yok ki O'nun zâtı da ezeldir, kelâmı da ezeldir. Şayet tekvin hâdis olsaydı, yüce Allah ezelde onunla vasıflanmış olmazdı, o takdirde de yukarıdaki ayet ya yalan

tekvin (Eş'arî'nin ileri sürdüğü gibi) mükevvenin aynı olsa veya (Ebu'l-Hüzeyl el-Allaf'ın iddia ettiği gibi) mükevven ile kaim bulunsa, mükevvenin var oluşu kendi kendine gerçekleşecek ve mevcûdiyeti için başkasına muhtaç olmayacaktır. Bu takdirde mükevven de kaim olacaktır. Bu durumda yaratıkların kaim oluşu hatasından korunmak için tekvini kadîm olarak nitelemekten kaçınanlar, şimdi de muhal olan bir şeyi savunmakla beraber kaçındıkları hataya düşmüş olacaklardır.¹⁹ Öte yandan Eş'arî'ye göre kâinatın varlığı yüce Allah'ın "kün=ol" emrine bağlıdır ki bu da pekâlâ bir tekvindir ve bu emir-i kadim olup Allah Teâlâ'nın zâtıyla kâimdir. Bu kanaatiyle, Eş'arî, tekvin konusundaki kendi görüşünü nakzetmiş görünmektedir.²⁰ Özetle Hanefîler Eş'arî'nin tekvin konusundaki görüşünü tenkit etmektedirler.

1. c. Kudretin Fiille Birlikte Oluşu

Hanefîler kudretin fiille birlikte oluşu konusunda Eş'arî ve Ebû Muhammed Abdullah b. Said el-Kattân (İbn Küllab) ile fikir birliği içindedirler. Ancak Pezdevî'nin bu iki isim ve taraftarlarını Ehl-i Sünnet içerisinde görme konusunda bazı tereddütleri bulunmaktadır ki; adı geçen iki âlimin Sünnet ve Cemaat Ehli ile birlikte²¹ olduğunu ifade etmektedir. Sorunun sadece kurdetle sınırlı olmayıp, masiyetin de bu çerçeve içerisinde ele alınıp alınmayacağını sorgulamak üzere, Ebû Hanîfe'nin şu sözlerini nakleder: "*Taat kuvveti masiyet için, masiyet kuvveti de taat için geçerli ve uygundur.*" Pezdevî'ye göre bu görüşü, İbn Küllab ile birlikte, aralarında Ebû Sehl el-Kalânîsî ve oğlu Ebû Said'in de bulunduğu Eş'arîler'den bir grup benimsemiştir.²² Aynı sorunun devamı ve Ebû Hanîfe'nin zıddına olarak Eş'arî, el-Hüseyin en-Neccâr ve el-Merîsî'nin görüşleri de şöyledir: "*Taat kuvveti masiyet için, masiyet gücü de taat için geçerli ve uygun değildir. Aksine bunlardan biri Tefvik, diğeri hızlandır.*"²³ Burada taat ve masiyet konusu için Mutezile tarafından geliştirilen hızlan teorisi gündeme gelmektedir ki; bu ele alınan konunun dışında bir husustur.

Kudretin fiille birlikte olduğu tezini savunma endişesi içinde olan Pezdevî, Sünnet ve Cemaat Ehli'nin; fiil için kudretin fiilden önce olmayıp fiille birlikte olduğu inancına vurgu yapar. Çünkü ona göre kudretin bekası yoktur, devam etmez. Aynı şekilde bu ve diğer her meselede Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın reisi Ebû Hanîfe'dir. Çünkü Sünnet ve Cemaat mezhebinin bütünü Ebû Hanîfe'den rivayet olunmuştur.²⁴ Onun görüşleri etrafında açıklamaların yapılması gerekmektedir. Doğru olan görüş ve izah onun ekseninde ortaya çıkmaktadır.

1. d. Kudretin İki Fiile Uygun Oluşu

Kudretin bir fiile uygun oluşu konusu Ehl-i Sünnet ya da Hanefî Mâtürîdîler tarafından ortaya konulduktan sonra iki fiile de uygun olup olmadığı tartışması gündeme gelmektedir.²⁵ Kudretin iki fiile uygun olmadığını savunan isimler bulunmaktadır. Bunların başında Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, el-Hüseyin en-Neccâr ve el-Merîsî gelmektedir ve bu isimlere göre, kudret iki fiile yeterli ve geçerli değildir, sadece bir fiile uygundur.²⁶ Sünnet ve Cemaat Ehli şeklinde

olacak veya mecâzî bir ifade olarak kabul edilecektir ki; Cenâb-ı Hak bunlardan münezzeh ve yücedir." Bkz., es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, s. 93.

¹⁹ es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, s. 94.

²⁰ es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, s. 96.

²¹ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 166; Mehmet Evkuran, *Sünnî Paradigmayı Anlamak-Bir Ekolün Politik ve Teolojik Yapılanması*, s. 15 vd.

²² Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 165-166.

²³ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 165-166. Tefvik; Allah'ın kuluna yardım etmesi, hızlan ise kulunu yardımsız bir halde kendi başına bırakması demektir.

²⁴ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 165-166.

²⁵ Coşkun, İbrahim, "*Matürîdî Düşüncede Allah-İnsan İlişkisi*", Hikmet Yurdu Dergisi, (Temmuz-Aralık 2009), Yıl: 2, Sayı: 4, ss.29-30

²⁶ Onların görüşünün mahiyeti şöyle izah edilebilir: Taat gücü Allah'ın tevfiği ve doğru olana başarı vermesidir. Masiyet kuvveti, terk etme ve ihmaldir. Masiyet gücünün, günaha olan kuvvetin Allah'dan (tevfiği ve başarı

tanımlanan Hanefilere göre ise taat hareketten ibarettir. Masiyet de böyledir. Ancak bunlardan birisi mahzurludur ve yasaktır, diğeri mendûbdur, emredilmiştir veya mubahtır. Kudret, sadece hareket olması haysiyetiyle onun var oluşunun sebebidir. Bütün hareketler aynı, bir tek cinstendir. Aralarında Eş'arî'nin de bulunduğu bu görüşü benimsemeyenler; "iki hareketten birine kuvvet verilmesi tevfiğ, diğesine güç verilmesi ise hızlan oluyor" demektedirler. Buna karşılık olarak Pezdevî şöyle demektedir: "Hareket olma yönünden ikisi arasında fark yoktur. Ancak fark, mahzurlu olma ve mendub olma yönündendir."²⁷ Sorun kötü fiilin yaratılışının Allah'a izafe edilip edilmemesi ile alakalıdır. Eş'arî ve onun gibi düşünenlerin fikirleri tevhidi korumak amacıyla reddedilmektedir.

Sünnet ve Cemaat Ehli diye tanımlanan Hanefilere göre; her fiilin kudreti bir başka fiil için de geçerli ve uygundur. Bu; bedel, yerine geçme, sıra yoluyla olup devamlılık, süreklilik yoluyla değildir. Sözü edilen görüşü bir kısım Eş'ariler Matürîdî ve İbn Küllâb kabul etmiştir. Buna göre fiilin yerine bir başka fiil gelmektedir. Kudret sürekli kalış yoluyla değil de bedel yoluyla bir başka fiile yeterli ve geçerli olmaktadır.²⁸ Eş'arî'nin görüşünün bazı takipçileri tarafından devam ettirilmediği de ifade edilmiş olmaktadır.

2. İman Konuları

Görüldüğü kadarıyla Eş'arî, imanı "kalple tasdiktir, lisan ile ikrar olması bir farzdır" şeklinde tanımlamış ve açıklamıştır. Onun bu izahı Hanefiler tarafından hata olarak görülmüş ve tenkit edilmiştir. Bu ekolden olan bazıları "iman kalp ile tasdik ve itikad, dille ikrar ve şehadettir" şeklinde tanımlamıştır.²⁹

Eş'arî'nin iman tanımı Mürcie'nin anlayışı ile eş tutularak; marifet ve bilme kavramlarına hasredilmiştir.³⁰ Bu görüşün ise doğru tarafları kabul edilip, Hanefî Mâtürîdîlerin iman amel ilişkisi konusundaki ayrımı eklenerek genişletilmiştir. Bu çerçevede Allah Teâlâ'yı bilmenin şüphesiz farz ve gerekli olduğu, dinin şartlarını bilmenin ancak Allah'ı tanımakla yerine geleceği ifade edilmiştir. Kalbin itikat ettiği şeyi açığa vurması (izhar) imanın konusundan çıkarılıp diğere vacipler gibi şeran vacip olduğu yani şeriatın konusu olduğu üzerinde durulmuştur. Bunun için de konuşmaya gücü olmayan kişinin imanı sâlih kabul edilmiştir. Çünkü söz, yani konuşma imanın bir parçası ve cüzü olsaydı konuşmaya gücü olmayanın veya konuşmayan bir kimsenin imanı sahih olmayacaktı. Başka bir ifade ile imanın bir kısmının o kimse için hükmü olmayacaktı. Aynı şekilde küfür söylemeye zorlanan kimse, eğer itikat sahibi ise, mümindir. Bu örnekler göstermektedir ki iman itikaddır; açığa vurma, izhar etmek ise bir farzdır. Allah Teâlâ insana mümin olduğunu haber vermeyi emretmiştir. İnsan ise daha önce var olan bir şeyden ancak haber verebilir. Öyle ise nasslar itikadın iman olduğunu haber vermektedirler.³¹

Hanefîlerin iman konusundaki Eş'arî'ye yönelttiği eleştiriler bu hususta üç ayrı konunun daha ele alınmasına yol açmıştır. Bunlardan birincisi İcmâlî ve tafsîlî iman, diğeri mukallidin imanı ve sonuncusu da saîd ve şakî tartışmalarıdır.

2. a. İcmâlî ve Tafsîlî İman

olması) doğru olmaz. Aynı şekilde taat gücünün de ihmal ve terk etme olması akla uygun değildir. O halde bunlardan birisinin diğesine yeterli ve uygun olması doğru değildir. Bunların kabul ettikleri esaslara göre bu doğrudur. Çünkü onların çoğunluğuna göre fiil ve meful birdir. Fakat aynı zamanda bu görüş; fiil mefulden başkadır, diyen için de doğrudur. Zira iki fiilden birinin kudreti, Allah'tan tevfiğ ve tesdid, diğere kudreti vermesi de hızlan ve ihmal olmaktadır. Şu halde bunlardan bunu şuna, şunu da buna itlak etmek caiz değildir. Biri diğere yerine geçemez. Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 175.

²⁷ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 176.

²⁸ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 175.

²⁹ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 353; es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, s. 179

³⁰ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 211.

³¹ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 213-214.

Hanefilere göre Eş'arîden nakledilen husus, onun tafsili imanı şart gördüğü şeklindedir.³² Hanefilere göre bu konuda Eş'arî'nin değil, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatin zikrettiği doğru olanıdır. Yani icmali imanın şart olmayıp vacip olduğudur. Çünkü ümmet bunun üzerine icma etmiştir.

Kendilerini Ehl-i Sünnet olarak tanımlayan Hanefiler, Müslüman olduğunu beyan eden herkesin İslam dairesi içinde olduğuna hükmetmiştir. Çünkü halkın İslam'ın rükünlerinin her birisi üzerinde derin ilmi yoktur. Hz. Peygamber'den (sav) nakledilen hadisler şu mealdedir: *"Halis ve muhlis olarak La İlahe İllallah diyen cennete girer."* Aynı şekilde Hz. Cebrail'in (as) iman hakkındaki sorusuna verdiği cevapta; *"İman; Allah'a, Meleklerine, Kitaplarına, Peygamberlerine, ölümden sonra dirilişe, hayır ve şer olarak kaderin Allah'tan olduğuna inanmaktır"* buyurmuştur. Bu örneklerde açıklandığı gibi iman icmali olarak gerekli görülmektedir. Tafsili olarak bütün rükünlere iman güçtür ve hatta mümkün değildir. Öyle ise bu gerekmez, vacip değildir. Bunun yerine icmali iman gereklidir ve vaciptir. Hatta Ebû Hureyre'den (ra) şöyle hadis rivayet edilmiştir: *"Bir kimse Hz. Muhammed'e (sav), Arap mı Acem mi olduğunu düşünmeden iman ederse, o kimse gerçek olarak mümindir, aynı şekilde domuzu tanımadığı bilmediği halde, domuz etinin haramlığına inanırsa o kişinin İslam'ı da tam olur."*³³ Yani kendisinden iman talep edilen kişiden detaylı bir bilgi değil, teslimiyet ve kabul talep edilmektedir.

Eş'arî'nin icmâlî iman konusundaki açıklamaları Ebû Hanîfe'ye izafe ederek hatalı bulduğu ileri sürülür. Ancak Hanefilere göre hatalı olan Ebû Hanîfe değil, Eş'arî'nin kendisidir. Zira peygambere iman farzdır, Allah'ın haram kıldıklarına ve farz kıldıklarına da toptan iman farzdır. Hz. Muhammed'e (sav) iman farz olduğu gibi bütün peygamberlere de iman farzdır. Her peygamberin hangi kabileden, Arap'tan mı Acem'den mi veya isminin, nesebinin, ne ve nasıl olduğunu tafsilatlı şekilde bilmek gerekmez. Dolayısıyla Eş'arî'nin bu konudaki izahları yanlıştır, Hanefilere göre bu tür açıklamalarda halkı ve daha çok da havassı saptırma ihtimali vardır.³⁴

Özellikle Pezdevî ekseninde Hanefilerin bu konuda yapmış oldukları açıklamalar iman amel ilişkisi konusundaki görüşlerinin devamı niteliğindedir.³⁵ Amel imandan bir cüz değildir. Çünkü herkesin her şeyi aynı derecede bilmesi mümkün değildir.

2. b.Şakî ve Saîd:

Hanefilerin tenkidine muhatap olan şakî ve saîd konusundaki Eş'arî'nin görüşleri muhtemelen Mutezile'den ayrılıp Ehl-i Hadîs'e dâhil olduğu dönemin problemlerinden birisidir. Özünde cebir düşüncesini barındıran bu husus Ehl-i Rey ile Ehl-i Hadis arasındaki kadim tartışma konularından birisidir. Tenkite mahal olan anlayışın açıklaması kişinin kaderinin önceden takdir edilip edilmediği sorusunun cevabını oluşturmaktadır.

Bu konuda Ebû Muhammed el-Kattan (İbn Küllab) ve Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'nin görüşleri şu şekilde aktarılır: *"Şakî, saîd olmaz, aksi durum da söz konusu değildir. Yani saîd de şakî olmaz."* Fakat hem İbn Küllâb hem de Eş'arî katı bir kadercilik anlayışı sergilemezler. Muhtemelen *"Allah'ın ilminin değişmeyeceği"* kuralını korumak amacıyla, *"akıbet için değerlendirme vardır, itibar akıbetedir, sonucadır"* şeklinde açıklama yaparlar. Bu açıklamalarını kişinin iman üzere ölüp ölmemesi konusuna götürürler ve şöyle derler: Hatta Müslüman olarak ölen kişi başlangıç olarak saîd idi ve başlangıçta Allah'ın dostu idi. Kâfir olarak ölen kişi de başlangıç olarak kâfir idi ve başlangıçta Allah'ın düşmanıydı. Bu görüşlerinin uzantısı olarak; dinden dönen (mürted) Müslüman küfür üzere ölmedikçe onun

³² Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 217.

³³ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 218.

³⁴ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 218.

³⁵ İman-Küfür tanımları ve tanımlar neticesinde ortaya çıkan tekfir tartışmaları için bkz. Coşkun, İbrahim, *İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi*, Konya, 2014, s. 63-70.

amellerinin iptal olmasıyla hükmolunamaz, hatta tekrar İslam'a dönse amelleri muteber sayılır. İbadetleri bâkî kalır. Dinden çıkmadan önce haccetmiş olsa, haccını iade etmesi gerekmez, hükmüne varırlar.³⁶ Kaynakların haber verdiğiğine göre Şafîî ve bütün ashabı da yukarıdaki görüştedir ve bundan dolayı o şöyle demiştir: “Bir kimsenin ben inşallah müminim demesi caizdir. Bu mesele uyma, muvâfât meselesine bağlıdır.”³⁷

Kökenini Ehl-i Hadis'e kadar götürmenin mümkün olduğu bu konuda Şafîî, Eş'arî ve takipçilerinin görüşleri ile Ehl-i Rey, Hanefiler ve Mâtürîdîler arasından derin görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Sadece bu yani şakî ve saîd konusunda Pezdevî, Sünnet ve Cemaat Ehli'nin, şakî, saîd olur ve saîd de şakî olur inancına sahip olduğunu belirtir. Bu konudaki kanaatlerini şu örnekle de zenginleştirir. Mesela, İblis meleklerin reisi iken gerçekten saîd idi, o sonradan şakî olmuştur. Vahşi ve Ebû Süfyan Müslüman olmadan önce gerçekten şakî idiler, sonradan Müslümanlığı kabul edince saîd olmuşlardır.³⁸ Bu tartışmayı kişinin iman durumu ya da kanaatinin değişip değişmeyeceği hususuna indirgeyerek aralarında herhangi bir ihtilafın olmadığını ifade etmiş olur. Ancak konu, kişinin kanaatinden çıkıp, Allah'ın ilmi ile ilişkili olduğu zaman aralarında bir farklılığın olduğu açıktır.

Öte yandan bu konu ile ilişkili olarak Eş'arî'nin, “Allah, küfre ve masiyetlere rıza gösterir, onlara muhabbeti vardır”, şeklinde görüşünün olduğu ileri sürülür. Bu görüş tam bir hatalı bir davranış olarak nitelenir ve tenkit edilir. Sünnet ve Cemaat Ehli olarak tanımlanan Hanefilerin görüşü; “günahlar ve küfür Allah'ın rızasıyla ve muhabbetiyle değildir. Bunlar ancak Allah'ın dilemesiyledir” şeklinde izah edilir.³⁹

Konu ile ilişkili olan ve ancak aralarında bir farklılığın bulunmadığı mesele de mukallidin imanı sorunudur.⁴⁰ Eş'arî'nin bu konu hakkındaki görüşleri açıklayan rivayetlerin çeşitli olduğu vurgulanır. Buna rağmen rivayetlerden sahih olanının, onun mukallidi mümin kabul ettiği belirtilir.⁴¹ Sünnet ve Cemaat Ehli'nin görüşünü dile getirdiğini beyan eden Pezdevî; “mukallid gerçekten mümindir, o da İslam'ın bütün rükünlerine itikad etmiş ve bunları delilsiz ikrar etmiştir” inancında olduğunu belirtir. Aynı hususta görüş bildiren Sâbûnî; Eş'arî'ye göre mukallidin, iman edilecek hususları aklın yardımıyla bilmesi gerekli olup dili ile ifade etmesi ve muarızı ile münakaşa ve muaraza yürütmesinin şart olmadığı görüşünde olduğunu ifade eder. Bu konuda bütün kelâm âlimlerinin görüşünün de aynı olduğunu, dolayısıyla ciddi bir farklılığın bulunmadığını beyan etmiş olur.⁴²

2. c. Kendisine Davetçi Gelmeyen Kimsenin Durumu

Kendisine davetçi gelmeyen bir kimsenin durumu Hanefilerin Eş'arî'ye yönelttiği eleştiri konularından birisidir. Bu konuda Pezdevî doğrudan Eş'arî'nin değil de Şafîî ve bir kısım Eş'arîlerin görüşünü aktarır. Ona göre küçük çocuğun İslam'ı sahih olmaz. “Onların, herhangi bir davetçinin daveti ulaşmaksızın bir kimsenin İslam'ı sahih değildir” dediklerini, Şeyh imam Ebu'l-Hattab dile getirmiştir.⁴³ Ele alınan konu dinî hükümlerin yerine getirilip getirilmemesi ile ilgilidir.

Şafîî'nin ashabı ve Eş'arîlerden bir grup, kendisine bir davetçinin daveti ulaşmayan kimseye İslam'ın şartlarını yerine getirmesi icap etmez şeklinde görüş ileri sürmüşlerdir. Bunun devamında bu kişiye İslam'ın aslı vacip midir, değil midir? Farzları yerine getirme ona

³⁶ Ehl-i Sünnet ve Cemaate göre böyle dinden çıkan, irtidat eden kimsenin amelleri ibtal olur ve haccını yeniden yapması gerekir. Bkz., Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 248-249.

³⁷ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 249-250.

³⁸ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 248-249.

³⁹ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 353.

⁴⁰ Mehmet Evkuran, “İslam'da Eşitlik ve İtibar Talebinin Teolojik Dili-Mukallidin İmanı ve İmanda İstisnâ Tartışmalarının Sosyo-Politik ve Kültürel Bağlamı”, s. 395 vd.

⁴¹ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 219.

⁴² es-Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, s. 181.

⁴³ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 300.

geremediği halde Ramazan orucu geldiğinde farzı işleyici olur mu olmaz mı? şeklinde sorular da gündeme gelmiştir. Bu grubun bir kısmı, İslam'ın aslı ona vacip değildir, görüşünü savunmuş, ancak onlar akıl sahibi, sabî, küçük çocuğun durumu hakkında da ihtilaf etmişlerdir.⁴⁴ Yani Eş'arîler, Küçük çocukların amelle mükellef olmadığını savunmuşlardır. İman konusu ile doğrudan bir alakası yok gibi görülen mesele aslında imanın amele dâhil edilmesi durumunda ortaya çıkan çelişkinin güzel bir örneği durumundadır.

Öte yandan Pezdevî'ye göre, Ehl-i Sünnet, yani Hanefiler akıllı kişiye, Allah'ın kullarından birinin lisanıyla hitap etmesiyle ancak bir şeyi yapması gerekir inancındadır. Yine akıllı kişinin bir şeyden çekinmesi de böylece Allah'ın hitabıyladır. Yine Pezdevî'ye göre bu kanaati Eş'arî de benimsemiştir.⁴⁵ Aslında bu kanaati Eş'arî'nin benimsemesinden öte bu fikrin asıl sahibi olan Eş'arî'nin kendisidir.

3. Nübüvvet

Hanefîlerin nübüvvet ve risâlet konularında Eş'arî'ye yöneltmiş oldukları eleştiriler kavramsal düzeyde Resûl ve nebî ayrımı ve daha sonra da peygamberlerin günah işleyip işlemeyeceği hususu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Tenkit edilen görüşlerin büyük bir yekûn tutmadığını ve hatta bazen Eş'arî savunmasına dönüştüğünü ifade etmek de mümkündür.

Söz konusu izahlardan birisi Mutezile'den, peygamberlerin (öldükten sonra) gerçek itibarları kalmaz ve sahip oldukları hükümler devam etmez görüşü hakkındadır. Aktarıldığına göre Kerrâmiyye bu anlayışı Eş'arî'ye izafe etmiştir. Pezdevî'ye göre onlar Eş'arî hakkında yalan söylemektedirler. Zira Eş'arî sadece hükümler hakkında görüş beyan etmiştir. Yani o, Peygamberlik, peygamberde bir hükümdür, sıfat değildir. Bu hüküm ölünce ondan kalkar demiştir. Pezdevî, Eş'arî'nin kitaplarının çoğunu ve bilinen görüşlerini incelediğini ama yukarıdaki Kerrâmiyye'nin ona izafe ettiği görüşleri bulamadığını ifade etmektedir.⁴⁶

Resûl ve Nebi konusunda ise Pezdevî; Resûl'ün Nebi olduğunu, ancak Nebi'nin Resûl olmadığını belirtir. Çünkü Nebi kelimesi "haber vermekten" Resûl kelimesi ise göndermekten türemiştir. Yani Resûl kavminin davetine gönderilen kimse olmaktadır.⁴⁷

Nübüvvet konuları içerisinde tartışılan meselelerden bir başkası da nebiler ve resûllerin günahsız olup olmadıkları meselesidir. Bu konuda Eş'arî; Peygamberlerin bütün büyük ve küçük günahlardan masum oldukları gibi çok küçük hatalardan da masum olduklarını kabul etmiştir. Aynı şekilde ona göre peygamberleri nübüvvetten önce günahları olur. Buna örnek Hz. Âdem'in yasak meyveden yemesi, Hz. Yusuf'un kadına istek duyması, Hz. Davud'un durumu ve Hz. Muhammed hakkında Cenâb-ı Hakkın "...kendinin, mümin erkek ve kadınların günahının bağışlanması için mağfiret dile"⁴⁸ buyruğunda ifade edilen durumu örnek olarak verilebilir.⁴⁹

Sünnet ve Cemaat Ehli'nin görüşü olarak açıklama yapan Pezdevî, nebilerin ve resûllerin büyük ve küçük günahlardan kasıt yoluyla masum olduklarını, ancak, çok küçük hatalardan uzak olmadıklarını belirtir. Çünkü onlardan hata ve unutma biçiminde günah vaki olmaz.⁵⁰ Onların bu şekilde davranmaları sahip oldukları görevleri ile uyuşacak bir durum değildir.

4. İmamet ve Siyaset

Hanefîlerin Eş'arî hakkında siyaset konularında yöneltmiş olduğu eleştiri mahiyeti itibarıyla çok büyük bir fark içermemektedir. Bu konuda Eş'arî'nin şöyle dediği anlatılır:

⁴⁴ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 300.

⁴⁵ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 298-299.

⁴⁶ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 320-321.

⁴⁷ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 320.

⁴⁸ Muhammed, 47/19.

⁴⁹ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 240-241.

⁵⁰ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 240.

“Tanınmış, görüş ve tedbir sahibi âlimlerden biri insanların en faziletlisi olan birine hilafet akdi yapsa bu kişi halife olur. Nitekim Hz. Ebû Bekir (ra), Hz. Ömer (ra) için bunu yapmıştır.”⁵¹

Sünnet ve Cemaat Ehli’ne göre cevap olarak ileri sürülen tez, halife hayatının sonunda bir halife tayin etse, eğer hilafet ehlinde ise bu kimse halife olur şeklindedir. Çünkü Hz. Ebû Bekir (ra) böyle yapmıştır. Eğer halife yerine birini tayin etmemiş ise bu takdirde insanların sâlih birini hilafet için tayin etmeleri gerekir. Eğer tedbir ve rey sahibi âlimler bir şahsı hilafete seçerlerse, topluluk buna itibar etmese de o kimse halife olur. Zira bir kimseye hilafet akdi, rey ve tedbir ehlinin cemaat halinde yapmasıyla olur. Hz. Ebû Bekir (ra) için böyle olmuştur. Ona akit birinin ardından diğerinin yapılmasıyla, birer birer olmuştur.⁵²

Hanefîler ile Eş’arî arasındaki görüş ayrılığı aslında vardır ve derindir. Her ikisi de Râşid halifeler döneminden referans almış olsalar da Eş’arî, daha çok toplumsal geleneği ve çoğunluğun iradesini esas almayan görüşü benimsemiş olmaktadır. Hz. Ömer’in halife seçilmesi bunun örneğidir. Oysa Hz. Ebû Bekir’in halife seçilmesi bir bakıma toplumun önde gelenlerinin onayına sunulmuş olmaktadır. Sonuçta Ehl-i Sünnet mezhebine mensup olmaları sebebiyle her ikisinin de referansları tarihi olguya uygun ve realiteyi kabullenmek şeklindedir denilebilir. Öte yandan her iki algı biçimi de seçkin ve tebea anlayışı çerçevesindedir, günümüzün demokrasi anlayışını çağrıştıracak izler taşımamaktadır.

5. Ruh ve Hava

Ruh ve hava konusunda Hanefî kelamcıların Eş’arî’ye yönelttiği ciddi bir eleştirinin varlığından söz etmek pek mümkün değildir. Onlar daha çok bu konuların konuşulup konuşulamayacağı üzerinde durmuşlardır. Aktarılanlara göre bir kısım Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat, Ruh hakkında konuşmanın caiz olmadığını belirtmiştir. Bu meselenin mezhep sınırları içinde ele alınması zor olduğundan konu Kible Ehli’ne havale edilmiştir. Onlarda genel olarak; Ruh konusunda konuşmakta bir beis olmadığını söylemişlerdir.⁵³

Özellikle ruhun mahiyeti konusunda Sünnet ve Cemaat Ehli’nin bazısının şu anlayışta olduğu ifade edilir: “Ruh latif bir cisimdir, özel bir nefestir, kuvvettir.” Eş’arî de bu görüşü benimsemiştir. Bunların görüşlerinin doğruluğuna şu ayet delildir: “...O’na (*Meryem*) ruhumuzdan üfledik.”⁵⁴ Üfleme ancak latif cisimlerde, özellikle nefeslerde olur. Sözüne ettiğimiz ayetler yukarıdakilerinin görüşlerinin sıhhatine delalet eder. Çünkü üfleme arazlarda taalluk etmez...⁵⁵ Ruh konusunda Hanefîlerden Eş’arî’ye yöneltilen ciddi bir eleştirinin olmadığı söylenebilir.

Hava’nın ne olduğu konusuna gelince, Ebu’l-Hasan Eş’arî, havanın sakin rüzgâr olduğunu beyan etmiştir. Bunun doğru oluşuna delil olarak da tozun varlığını ileri sürmüştür. Bundan dolayı rüzgâr estiği zaman açık bir ses gelir demiştir.⁵⁶ Sünnet ve Cemaat Ehli adı altında Hanefîler ise “hava latif cisimdir”, demişlerdir. Bu aynı zamanda kible ehlinin genel olarak görüşü şeklinde de arz edilmiştir.⁵⁷ Aslında her iki kesimin açıklamalarında da ciddi bir fark yoktur. Yaptıkları “hakkında sana az bir bilgi verildi”⁵⁸ denilmesine rağmen ruhu hava ya da cisim olarak tanımlamaya çalışmaktan ibarettir. Âyetî tevil etmeleri sebebiyle cüretkâr bir girişim ama günümüz bilimi ile karşılaştırıldığında son derece yetersiz bir açıklama yapmışlardır.

⁵¹ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 271-272.

⁵² Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 271-272.

⁵³ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 322.

⁵⁴ Enbiya, 21/91. Başka ayetlerde: “Ona ruhumuzdan üfledik.” (Tahrîm, 66/12); “Ona ruhumuzdan üfleştik.” (Hicr, 15/29); “Onu yapıp ruhumdan üflediğimde ona secdeye kapanın!” (Vakıa, 56/83-85).

⁵⁵ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 323.

⁵⁶ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 325.

⁵⁷ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 325.

⁵⁸ “Sana ruhun ne olduğunu soruyorlar, de ki: “Ruh, Rabbimin emrinden ibarettir. Bu hususta size pek az bilgi verilmiştir.” İsrâ, 17/85.

6. Ehl-i Bid'at

Hanefî kelamcılar tarafından Eş'arî ve taraftarları Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in parçası olarak kabul edilmiştir ancak bu kabul mesafeli olarak onaylanmıştır. Her iki ekol arasındaki farklılıklara vurgu yapılarak Ehl-i Bid'at olmanın sakıncalarına da değinilmiştir. Söz gelimi Pezdevî'ye göre; Eş'arî ve bağlıları Sünnet ve Cemaat Ehlinde olduklarını iddia etmektedirler. Aynı şekilde ona göre İmam Şafî'nin bütün ashâbı Eş'arî mezhebi üzeredir. Böyle olmakla beraber iki ekol arasında ve onların hata ettikleri birkaç meselede ihtilaf bulunmaktadır.⁵⁹

Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'nin Ehl-i Sünnet'le ihtilaf ettiği konular şunlardan oluşmaktadır: Sünnet ve Cemaat Ehli'ne göre: Allah'ın yaratma rızık verme, rahmet etme gibi fiilleri vardır. Allah bütün bu fiilleriyle kadimdir, ezeldir. Allah'ın fiilleri hadis olmadığı gibi muhdes de değildir, diğer sıfatları gibi bu fiil sıfatları Allah'ın zâtının aynı da değildir, gayri de, onlar başka da değildir.⁶⁰

Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'ye göre ise; Allah'ın fiili, fiil sıfatı yoktur, fiil ve meful (yapılan iş) birdir, görüşündedir. Ona bu konuda Kaderiyye ve Cehmiyye uymuştur ve bütün ashâbı da onunla beraberdir. Oysa bu tam hatalı bir anlayıştır.⁶¹

Tamamen tepeden bakıcı bir tavır içinde olan Pezdevî'nin bakış açısına göre Kible Ehli'nin mezheplerini kısaca zikretmek, onlardan uzak durmak için de gereklidir. Zira bid'at ehlinin işi, bid'atları güzel göstermek ve inançlarına başkalarını davet etmektir. Bununla birlikte onlardan ve inançlarından uzak durmak farzdır. Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *"Bid'at sahibine saygı gösteren, İslam'ı yıkmış olur."*⁶²Buna ilaveten Hz. Peygamber'den (sav) rivayet edilen *"Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır, onların hepsi cehennemde olup, sadece biri değildir"* hadisi gereğince, çeşitli âlimler bu mezhepleri anlatan eserlerini söz konusu yetmiş üç fırkaya hasretmiştir.⁶³

Yetmiş üç fırka anlayışı ya da Ehl-i Sünnet tanımı konusunda Hanefî alimler zaman zaman Eş'arî'yi sınırın dışında tutsalar da çoğunlukla onu da Sünnet ve Cemaat ehlinin içinde telakki etmişlerdir denilebilir.

Sonuç

Başta Eş'arîler olmak üzere Hanefîlerle birlikte kelamcılar, mesailerinin çoğunu ilahiyat konuları dediğimiz Allah'ı tanıma konularına hasretmişlerdir. Bu çaba yaşadıkları dönem açısından anlamlı olabilir ve kabul edilebilir. Çünkü İslam Dini'nin diğer dinlerden farkı ortaya konulmaya çalışılmakta veya felsefecilerin kullandığı yöntemlerle İslam Dini de izah edilmeye çalışılmaktadır. Muhtemelen bu gerekçeler Eş'arî'yi tenkit ederken Hanefîlere bir hayli malzeme de çıkarmıştır. Öte yandan çabalarının büyük bir kısmını "marifetulah'a/Tanrı'ya tanımaya" sarf eden kelamcılarının, imamet, ruh, hava ve toprak gibi konulardaki açıklamalarına bakılırsa, âlem ve insanı tanıma konusunda fazla mesai harcamadıkları söylenebilir.

Özellikle tekvin konusundaki Eş'arî'nin tekvin ile mükevveni aynı olarak telakki etmesi sonraki dönemlerde, başta Gazâlî olmak üzere sufî çevrelerin neden Şafî ve Eş'arîliği benimsediklerini de açıklamaktadır. Çünkü bu görüş Vahdet-i Vucûd ya da Vahdet-i Şuhût gibi anlayışlara kapı aralamaktadır. Fenâfillah ve bekâbillah gibi anlayışların geliştirilmesine izin vermektedir. Hanefî-Mâtürîdiler doğruyu söyledikleri için muhtemelen dokuz köyden kovulup Müslümanlığı sulandırdıkları ithamına maruz kalırken, meydan Müslüman olmanın çitasını Kur'an'a rağmen yüksek tutan Şafî ve Eş'arîliği benimseyen kesimlere kalmıştır denilebilir.

⁵⁹ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 349.

⁶⁰ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 352-353.

⁶¹ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 352-353.

⁶² Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 352-353.

⁶³ Bkz., Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 347.

Bununla beraber Hanefî literatürdeki Eş'arî eleştirilerinin ilmî sınırlar içinde kaldığını, onun haklı olduğu yerlerde hakkının kendisine teslim edildiğini ve çoğunlukla onun da Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat çerçevesi içinde yer aldığını belirtecek şekilde yapıldığını ileri sürmek mümkündür. Konunun Hanefî-Mâtürîdîler ve Şâfiî-Eş'arîler arasındaki farklılıklara taşınması daha zengin bir çalışmanın ortaya çıkmasına yardımcı olabilir. Nitekim bu çerçevede yapılmış çalışmalar hem geçmişte hem de günümüzde bulunmaktadır. Ancak söz konusu farklılıkların tamamen doğal ve çoğunlukla coğrafi unsurlardan kaynaklandığını ve her iki kesim arasında bir birlik ve ittifak aramaya çalışmanın doğru olmayacağını, her iki kesimi de olduğu gibi kabul etmenin daha sağlıklı olacağını kanaatimizce ifade etmek gerekmektedir.

Kaynakça

Beyâzîzâde Ahmed Efendi (1098/1687), *İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin İtikadi Görüşleri*, trc. İlyas Çelebi. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınlar, İstanbul 1996.

Coşkun, İbrahim, “*Matürîdî Düşüncede Allah-İnsan İlişkisi*”, Hikmet Yurdu Dergisi, (Temmuz-Aralık 2009), Yıl: 2, Sayı:4, ss. 29-30.

Coşkun, İbrahim, *İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi*, Konya, 2014, s. 63-70.

el-İrâkî, Ebû Muhammed Osman b. Abdullah b. el-Hasen (Hicrî VI. asır sonrası), *el-Fıraku'l-Müfterika beyne ehli'z-Zeyğ ve'z-Zendaka*, nşr. Yaşar Kutluay, Ankara, 1961.

en-Nesefî Ebû Mutî' Mekhûl b. Fazl (318/930), *Kitâbu'r-Red ale'l-Bid'a'*, thk., Marie Bernand, Annales Islamogiques, 1980, (16/39-126).

en-Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed (508/1115), *Tebsıratu'l-Edille fi Usûli'd-Dîn*, thk. Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003.

es-Sâbûnî, Ebû Muhammed Nuruddin Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr (580/1184), *Mâtürîdiyye Akaidi*, trc. Bekir Topaloğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1982.

Evkuran, Mehmet, “İslam'da Eşitlik ve İtibar Talebinin Teolojik Dili-Mukallidin İmanı ve İmanda İstisnâ Tartışmalarının Sosyo-Politik ve Kültürel Bağlamı”, *Uluğ Bir Çınar İmâm Matürîdî Sempozyum Tebliğler Kitabı*, Haz. Ahmet Kartal, ss. 395-403, Eskişehir 2014.

Evkuran, Mehmet, *Sünnî Paradigmayı Anlamak-Bir Ekolün Politik ve Teolojik Yapılanması*, 3. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.

Fığlalı, Ethem Ruhi, *İtikadî İslâm Mezheplerine Giriş*, İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İzmir 2007.

Kalaycı, Mehmet, *Tarihsel Süreçte Eşarilik ve Maturidilik İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013.

Kutlu, Sönmez, *Mezhepler Tarihine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul 2008.

Pezdevî, Ebu Yusr Muhammed (ö. 493/1099), *Ehl-i Sünnet Akaidi*, trc. Şerafeddin Gölcük, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1988.